

УДК:911.2.712(477.4)

Кравцова І.В.

Районування садово-паркових ландшафтів

У статті розкрито питання районування садово-паркових ландшафтів Правобережного лісостепу України як самостійної групи антропогенних ландшафтних комплексів. Районування було виконане на основі таких підходів: за ступенем антропогенізації відповідних регіонів, за природними й технологічними особливостями формування антропогенних комплексів; за особливостями

регіональних структур антропогенного ландшафту.

Ключові слова: садово-парковий ландшафт, Правобережний лісостеп України, районування.

Кравцова И.В. Районирование садово-парковых ландшафтов. В статье раскрыт вопрос районирования садово-парковых ландшафтов Правобережной лесостепи Украины как особенной группы антропогенных ландшафтных комплексов. Районирование выполнено на основе таких подходов: за степенью антропогенизации регионов; природными и технологическими особенностями формирования антропогенных ландшафтов; особенностями региональных структур антропогенного ландшафта.

Ключевые слова: садово-парковый ландшафт, Правобережная лесостепь Украины, районирование.

Kravtsova I.V. The zoning of the gardening-park landscapes. The question of the zoning of the gardening-park landscapes of the Right bank Forest steppe of Ukraine as the special group of the antropogenetic landscapes has been discussed in the article. Zoning was performed on the basis of such approaches: by the degree antropohenization of the regions, from natural and man-made technological features forming complexes, the peculiarities of regional structures of the antropogenetic landscape.

Keywords: the gardening-park landscape, Right bank Forest steppe of Ukraine, the zoning.

Постановка проблеми. Діяльність людини на різних етапах історичного розвитку була спрямована не лише на задоволення господарських потреб. Прагнення до прекрасного, осягнення невідомого, тісного спілкування з природою – все це спонукало її ввести в своє життя мистецтво. Одним із найскладніших „синтетичних мистецтв” – є садово-паркове мистецтво. Це вид архітектурно-художньої творчості, специфіка якого полягає в його синтетичному характері – поєднанні природи, архітектури, пластичних мистецтв у композиційноцілісний твір. Паркові картини будуються за законами живопису, а чергування різноманітних візуальних ефектів, які сприймаються в русі, підпорядковане таким же складним ритмічним законам як музика. Парк і сад – це поезія, її символи та асоціації. Садово-парковий ландшафт – це середовище, яке „зберігає” минуле і „демонструє” майбутнє. Кожна історична епоха відповідно до естетичних уявлень людей та їхніх можливостей залишала після себе певні принципи та прийоми, які формували тогочасний образ садів і парків – кращих зразків „культурного ландшафту” [10]. Це частина матеріальної дійсності, що оточує людину, впливає на її емоційний стан, світосприйняття, адже формується засобами архітектури, дендрології, літератури в залежності від політичних, релігійних і соціально-економічних умов, які домінували або домінують у суспільстві.

Правобережний лісостеп України охоплює Вінницьку, правобережжя Черкаської, південні райони Житомирської, Київської (на південь від лінії Новоград-Волинський – Житомир – Корнин – Київ), північні райони Одеської, Миколаївської, Кіровоградської (на північ від лінії Велика Михайлівна – Ширяєво – Первомайськ – Новоукраїнка – Кіровоград – Знам’янка – Онуфрїївка) та східні райони Хмельницької (на схід від лінії Новоград-Волинський – Полонне – Стара Синява – Нова Ушиця – долина річки Дністер) областей. У різні періоди – це регіон західноєвропейських та російських впливів. Особливості історичного розвитку території дослідження безпосередньо вплинули на тенденції організації садово-паркових ландшафтів як об’єктів садорво-паркового мистецтва.

Аналіз досліджень та публікацій. Сади і парки – об’єкти детального вивчення різних наук і наукових напрямів, а саме: історії, садово-паркового мистецтва, дендрології, ландшафтної архітектури, ландшафтного дизайну тощо. Їм присвячені праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених, в яких

розкриваються питання особливостей технології створення зелених насаджень, описується рослинність цих територій, історичний досвід інтродукції та акліматизації деревних видів (Л.І. Рубцов [10], І.Ю. Фомін, В.І. Білоус [1], В.П. Кучерявий [5], І.Д. Родічкін [9], С.І. Кузнецова, Ю.А. Клименко, Г.А. Миронова [11] та інших). Але як об'єкти географічного пізнання, особливі антропогенні ландшафтні комплекси садово-паркові ландшафти досліджені недостатньо. Лише частково вони описуються в структурі селитебних і рекреаційних ландшафтів (О.І. Бабчинська, Г.І. Денисик, Ф.М. Мільков, В.П. Кучерявий). Г.І. Денисик [2, 3] розглядає садово-паркові ландшафти як відповідний тип селитебних міських ландшафтів, зазначаючи, що вони відіграють помітну роль у ландшафтній структурі міст; „... це оригінальні зразки садово-паркової архітектури з багатим набором дерев і кущів, інколи мальовничими галявинами, ігровими атракціонами та водоймами” [2, с. 55].

Мета статті: виконати районування садово-паркових ландшафтів Правобережного лісостепу України.

Виклад основного матеріалу. При районуванні антропогенних ландшафтів застосовують різні підходи. Серед них найголовнішими є три: за ступенем антропогенізації окремих регіонів; за природними й технологічними особливостями формування антропогенних комплексів; за особливостями регіональних структур антропогенного ландшафту. В основі першого підходу лежить співвідношення площ антропогенних ландшафтних комплексів і регіонів існуючої схеми фізико-географічного районування. В подальшому найбільш антропогенізовані регіони об'єднуються в окремі райони, краї. Зазначають, що цей підхід не враховує специфіки того чи іншого класу антропогенних ландшафтів і може бути використаний лише з пізнавальною, оглядовою метою, особливо при районуванні селитебних, рекреаційних та белегеративних ландшафтів.

Садово-парковий ландшафт – це антропогенний ландшафт, створений у процесі господарської діяльності людини, в межах якого просторово організовані природні компоненти і ландшафтні комплекси у поєднанні з малими архітектурними формами і спорудами, дорожньо-лінійною мережею упродовж певного часу утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену єдність.

Районування садово-паркових ландшафтів було здійснено на основі принципу їх максимальної концентрації в межах території дослідження. Район об'єднує садово-паркові ландшафти, які територіально і генетично пов'язані між собою. Райони співпадають з контурами фізико-географічних областей, при виділенні яких враховують геолого-геоморфологічні відмінності, зумовлені оротектонікою, що викликають місцеві зміни елементів теплового, водного і геохімічного балансів. Їхні межі визначаються за гіпсометричними ознаками, характером розчленування рельєфу, літологічним складом антропогенних відкладів [91]. Ці особливості впливають на формування та розвиток ландшафтного комплексу, тому у межах території дослідження були виділені такі райони (рис. 1).

Бердичівський район (I) охоплює території Чуднівського, Бердичівського, Андрусівського, Попільнянського, Ружинського районів Житомирської області; Фастівського, Сквирського, Тетіївського, Володарського, Ставищанського, Білоцерківського районів Київської області; Жашківського, Лисянського районів Черкаської області; Козятинського, Погребищенського, Калинівського, Липовецького районів Вінницької області. У структурі схеми фізико-географічного

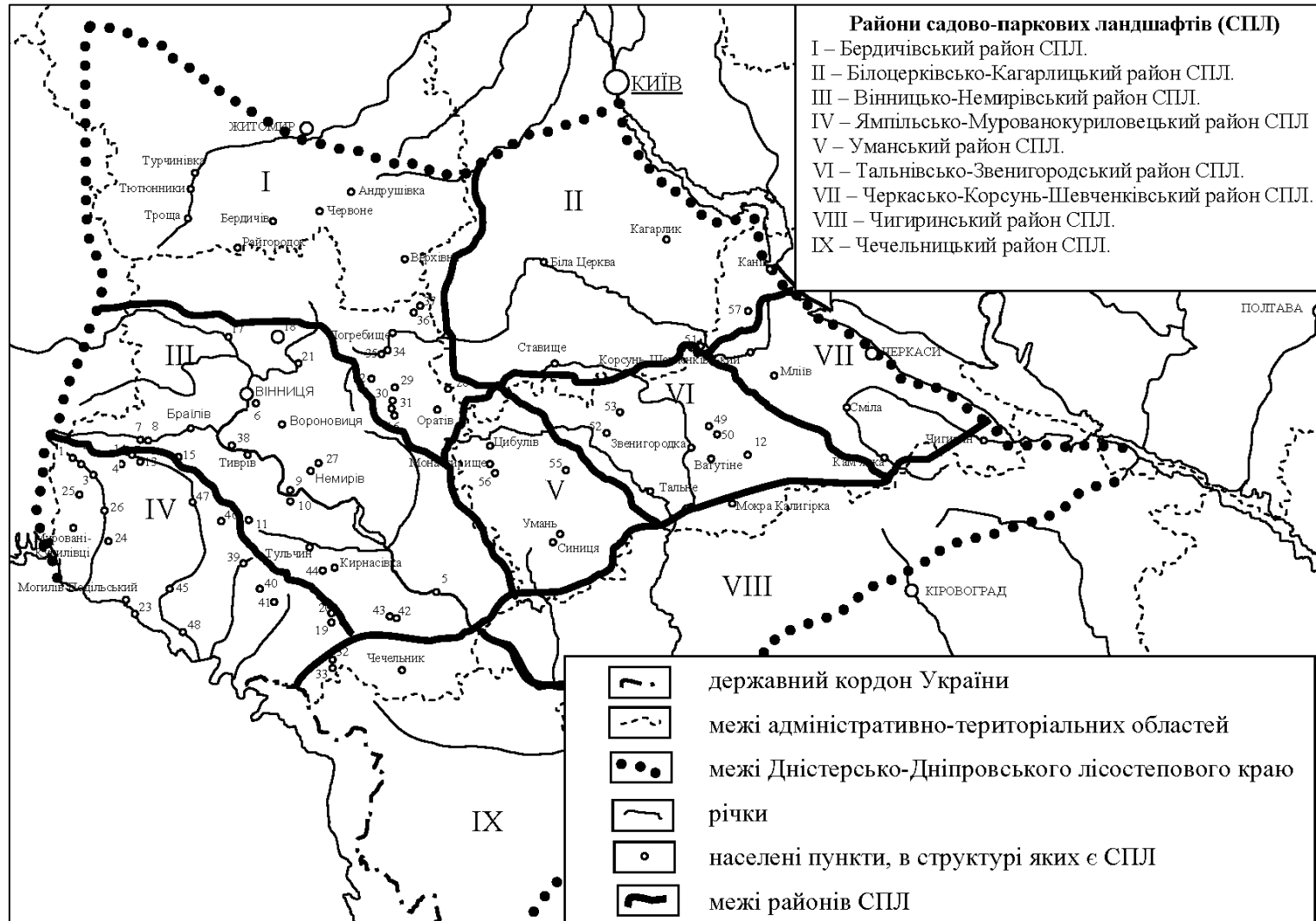

Рис. 1. Районування садово-паркових ландшафтів Правобережного лісостепу України (М 1:2500000)

районування України район охоплює Північно-Західну Придніпровську височинну та Північно-Східну Придніпровську височинну області.

У ландшафтно-морфологічній структурі переважають ландшафти північно-лісостепового підтипу. Поширені місцевості зандрових і алювіально-зандрових рівнин, слабохвилястих лесових рівнин з темно-сірими ґрунтами, окремими масивами дубово-грабових лісів, міжрічкових лесових рівнин на денудаційній основі з вилугуваними і типовими малогумусними чорноземами. Менше розвинуті схилі еродовані і яружно-балкові місцевості та місцевості давніх водно-льодовикових долин. У долинах річок – терасові місцевості з дерново-підзолистими ґрунтами під боровими і суборовими лісами, та заплавні місцевості з лучними, лучно-болотними ґрунтами, торфовищами, вільшняками. У межах цього району знаходяться садово-паркові ландшафти, датовані XVIII – XX століттями, переважна більшість яких була створена у XIX столітті (16 з 28). Вони знаходяться як в межах сільських, так і міських населених пунктів. Створені в долинах річок Гуйва, Гнилоп'ять, Тетерів, Гнилоп'ятка, Рось, Роська.

Білоцерківсько-Кагарлицький район (II) охоплює Васильківський, Рокитнінський, Кагарлицький, Тарашанський, Богуславський і Миронівський райони Київської області, а також північні райони Корсунь-Шевченківського і Канівського районів Черкаської області. Займає територію Київської височинної області, для якої характерними є місцевості лесових височин та їх схилів із сірими лісовими ґрунтами та дубово-грабовими лісами, яружно-балкові місцевості, місцевості великих вододільних виположених рівнин із чорноземами мало гумусними й опідзоленими на лесових породах; ландшафти еродованих підвищень з гляціодислокаціями на юрсько-крейдовій основі на сірих лісових ґрунтах під дубово-грабовими лісами, заплавні місцевості тощо [64]. Переважна більшість об'єктів садово-паркового мистецтва датуються XX століттям. Найвідомішим об'єктом в межах цього району є дендропарк „Олександрія” НАН України. Садово-паркові ландшафти знаходяться в долинах річок Рось, Росава.

Вінницько-Немирівський район (III) займає територію в межах Чечельницького, Бершадського, Теплицького, Тростянецького, Крижопільського, Тульчинського, Гайсинського, Тиврівського, Сутиського, Немирівського, Іллінецького, Оратівського, Липовецького, Погребищенського, Вінницького, Калинівського, Козятинського, Хмільницького, Літинського та Жмеринського районів. Поширені терасові розчленовані рівнини з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, з виходами палеозойських порід; хвилясті розчленовані лесові височини з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; лесові височини та схили височин з сірими опідзоленими ґрунтами, з глибокими долинами, врізаними в палеозойські породи; денудаційні хвилясті лесові рівнини з чорноземами типовими малогумусними; сильно розчленовані лесові рівнини з чорноземами типовими малогумусними та опідзоленими, з грабовими дібровами, з ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; терасові горбисті піщані рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами, з грабовими суборами; ландшафти давніх прохідних долин та лісові, лучні остепнені та солонцюваті заплавні.

Переважна більшість об'єктів зосереджена в сільських населених пунктах. Район характеризується високим ступенем концентрації садово-паркових ансамблів, створених у XIX столітті. Об'єкти належать до групи малих і середніх. Приурочені до долини р. Південний Буг та її приток: р. Дохна, р. Савранка,

р. Кублиць, р. Соб, р. Рів, р. Десна, р. Сільниця.

Ямпільсько-Мурованокуриловецький район (IV) охоплює Мурованокуриловецький, Могилів-Подільський, Чернівецький, Ямпільський, Томашпільський, південь Шаргородського та захід Крижопільського і Піщанського адміністративних районів Вінницької області. Це території прилеглі до долини р. Дністер. Поширені терасові лесові розчленовані рівнини з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами з грабовими дібровами з виходами палеозойських порід; лесові височини та схили височин з сірими опідзоленими ґрунтами, з глибокими долинами, врізаними в палеозойські породи; підвищені сильно еродовані рівнини з чорноземами типовими середньогумусними з лісами з дубу скельного, з ярами та балками, врізаними в балтські відклади і заплавні ландшафти рівнини лісові, лучні остепнені та солонцюваті. Садово-паркові ландшафти переважно знаходяться в межах сільських селитебних ландшафтів. Наприклад, Бронницький парк, Немерчанський парк, Михайловецький парк тощо. Сади і парки датуються XVIII – XIX століттями. За площею переважають малі садово-паркові ландшафти. Найбільшим за площею є Антопільський парк (27,0 га), який знаходиться у с. Антопіль Томашпільського району Вінницької області. Об'єкти приурочені до лівих приток Дністра (р. Жван, р. Лядова, р. Мурафа тощо).

Уманський район (V) займає західні райони Черкащини – Уманський, Монастирищенський, Христинівський і Маньківський. Поширені хвилясті розчленовані лесові височини з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; сильнорозчленованими лесовими рівнинами з чорноземами типовими малогумусними та опідзоленими, з грабовими дібровами, з ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; в долинах річок – лісові, лучні остепнені та солонцюваті заплавні ландшафти. Садово-паркові ландшафти розміщені, в основному, в сільських населених пунктах (с. Синиця, Христинівського району, с. Бачкурино Монастирищенського району, с. Леськово Монастирищенського району тощо). Найвідомішим об'єктом району є Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України у м. Умані, площею 168,4 га. Інші об'єкти належать до груп малих і середніх. Район характеризується незначною кількістю об'єктів садово-паркового мистецтва, датованих XVIII і XX століттями. Садово-паркові ландшафти займають території в долинах річок Руда, Синиця, Кам'янка, що належать до басейну р. Південного Бугу.

Тальнівсько-Звенигородський район (VI) охоплює центральні райони Черкаської області – Лисянський, Тальнівський, Звенигородський, Шполянський. Поширені сильно розчленовані лесові рівнини з чорноземами типовими малогумусними та опідзоленими, з грабовими дібровами, з ярами та балками, врізаними в кристалічні породи, незначні території займають хвилясті розчленовані лесові височини з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними в кристалічні породи. У долинах річок сформувалися лісові, лучні остепнені та солонцюваті заплавні ландшафти. Більшість садово-паркових об'єктів знаходиться в межах сільських селитебних ландшафтів – с. Будище, с. Козацьке Звенигородського району, с. Лозоватка Шполянського району, с. Рубаний Міст Лисянського району. В основному датуються XX століттям. Найстарішими парками є парк у с. Рубаний Міст Лисянського району (XVI ст.) і Будищанський парк у с. Будище Звенигородського району. Найбільшим за площею є Тальнівський парк у м.

Тальному (406 га). Інші об'єкти належать до групи малих і середніх. Садово-паркові ландшафти приурочені до долин р. Шполка, р. Гнилий Тікич, р. Гірський Тікич, що належать до басейну р. Південного Бугу.

Черкасько-Корсунь-Шевченківський (VII) охоплює території, прилеглі до долини р. Дніпро. Знаходиться в межах Корсунь-Шевченківського, Городищенського, Смілянського, Кам'янського, Чигиринського та Черкаського адміністративних районів Черкаської області. Поширені ландшафти хвилястих розчленованих лесових височин з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; сильно розчленованих лесових рівнин з чорноземами типовими малогумусними та опідзоленими, з грабовими дібровами, з ярами та балками, врізаними в кристалічні породи; а прилеглі території до р. Дніпра зайняті терасовими слабкодренованими рівнинами з чорноземами типовими в поєднанні з лучно-чорноземними солонцюватими ґрунтами та солончаками; терасовими горбистими піщаними рівнинами з дерново-підзолистими ґрунтами, з борами та суборами. У долинах річок сформувалися лісові, лучні та солонцюваті заплавні ландшафти. Садово-паркові ландшафти знаходяться в межах районних центрів (м. Корсунь-Шевченківський, м. Канів, м. Сміла, м. Кам'янка, м. Чигирин) та у м. Черкаси. Переважають сади і парки, створені у ХХ столітті, що пов'язано з особливостями історичного розвитку території. Найстарішим об'єктом є Корсунь-Шевченківський парк (XVIII ст.). За площею більша частка припадає на малі садово-паркові ландшафти (площею від 1,0 до 20,0 га). Найбільшими садово-парковими ландшафтами є дендропарк Мліївської дослідної станції в Городищенському районі (102 га, 1887 року) і Атаманський парк у с. Мельники Чигиринського району площею 397 га (XIX ст.). Садово-паркові ландшафти приурочені до долин правих приток р. Дніпро (р. Хоробра, р. Рось, р. Ольшанка, р. Медянка, р. Тясмин).

Чигиринський район (VIII) охоплює північно-східні райони Миколаївської (Кривоозерський район), північні райони Кіровоградської (Гайворонський, Уляновський, Голованівський, Новоархангельський, Новомиргородський, Малавісківський, Олександрійський та Світловодський райони) та вузьку смугу Черкаської областей. Це територія Південно-Придніпровської височинної області. У ландшафтній структурі переважають хвилясті розчленовані лесові підвищення з сірими та темно-сірими лісовими ґрунтами, грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними до кристалічних порід; вододільні хвилясті ерозійно-денудаційні рівнини із сірими лісовими ґрунтами; сильно розчленовані лесові рівнини з типовими малогумусними й опідзоленими чорноземами, з масивами грабових дібров, ярами і балками, врізаними в балтські відклади; межирічні хвилясті лесові рівнини із середньогумусними чорноземами; вододільні слабохвилясті місцевості з чорноземами типовими, сильно хвилясті місцевості з чорноземами опідзоленими і темно-сірими лісовими ґрунтами; заплавні та терасові місцевості. Садово-паркові ландшафти в межах району приурочені до міських населених пунктів, створені у ХХ столітті відповідно до вимог озеленення населених пунктів у часи радянської влади. Ступінь концентрації незначний. Це різноманітні сквери, малі сади, парки культури та відпочинку тощо. Відповідно до реєстрів природо-заповідного фонду та пам'яток архітектури та містобудування України наявні три садово-паркові ландшафти в структурі таких населених пунктів – с. Мокра Калигірка Катеринопільського району Черкаської області та м. Чигирин Черкаської області.

Чечельницький район (IX) охоплює північні райони Одеської (Кодимський, Балтський, Савранський, Любашівський, Ананївський, Фрунзівський райони), Миколаївської (Кривоозерський район), південні райони Вінницької областей. Це територія Південно-Подільської височинної області. У ландшафтній структурі переважають хвилясті розчленовані лесові підвищення з сірими та темно-сірими лісовими ґрунтами, грабовими дібровами, ярами та балками, врізаними до кристалічних порід; вододільні хвилясті ерозійно-денудаційні рівнини із сірими лісовими ґрунтами; сильно розчленовані лесові рівнини з типовими мало-гумусними й опідзоленими чорноземами, з масивами грабових дібров, ярами і балками, врізаними в балтські відклади; межирічні хвилясті лесові рівнини із середньогумусними чорноземами; вододільні слабохвилясті місцевості з чорноземами типовими, сильно хвилясті місцевості з чорноземами опідзоленими і темно-сірими лісовими ґрунтами; заплавні та терасові місцевості. Садово-паркові ландшафти в межах цього району приурочені до міських населених пунктів, створені у ХХ столітті відповідно до вимог озеленення населених пунктів у часи радянської влади. Садово-паркові ландшафти сконцентровані на півночі району (Вінницька область).

Висновки. Районування садово-паркових ландшафтів було виконане на основі принципу їх максимальної концентрації в межах певної території. У межах території дослідження були виділені такі райони садово-паркових ландшафтів: Черкасько-Корсунь-Шевченківський, Тальнівсько-Звенигородський, Уманський, Вінницько-Немирівський, Ямпільсько-Мурованокуриловецький, Бердичівський, Білоцерківсько-Кагарлицький, Чигиринський та Чечельницький райони садово-паркових ландшафтів.

1. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В.І. Білоус. – К.: Науковий світ, 2001. – 299 с.
2. Денисик Г.І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства: Навч. посібник / Г.І. Денисик, В.М. Воловик. – Вінниця: ГПАНІС, 2001. – 171 с.
3. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 2006. – 184 с.
4. Дудник Н.І. Ландшафтоведение: Учеб. пособие / Н.І. Дудник. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2000. – 172 с.
5. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць / В.П. Кучерявий. – Львів: Світ, 2005. – 456 с.
6. Лаптев А.А. Справочник работника зелёного строительства / А.А. Лаптев, Б.А. Глазачев, А.С. Маяк. – К.: Будівельник, 1984. – 152 с.
7. Мауль Я.Я. Ландшафтоведение (территориальная организация культурных ландшафтов): Учеб. пособие / Я.Я. Мауль. – Целиноград: Целиноградский сельскохозяйственный институт, 1986. – 56 с.
8. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 224 с.
9. Родічкін І.Д. Лісопарки України / І.Д. Родічкін. – К.: Будівельник, 1968. – 168 с.
10. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков: Учеб. пособие для техникумов / Л.И. Рубцов. – М.: Стройиздат, 1979. – 184 с.
11. Формирование основных типов экспозиций в ботанических садах и дендропарках / С.И. Кузнецов, Ю.А. Клименко, Г.А. Миронова и др.; отв. ред. Н.А. Кохно. – К.: Наукова думка, 1994. – 201 с.

